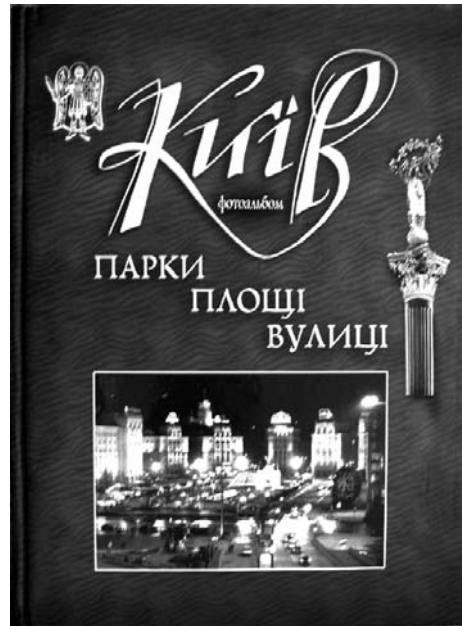

Віктор ВЕРГУНОВ,

директор ДНСГБ УААН, д-р с.-г. наук, проф.

Київ у дзеркалі часу

(Рец. на кн.: Київ: Історико-біографічний енциклопедичний довідник / Ін-т гуманітарних досліджень Української академії наук; Г. Ю. Івакін, М. Б. Кальницький, Ю. В. Павленко, О. Ю. Храмов, Ю. О. Храмов; Відп. ред. Ю. О. Храмов. – К.: Фенікс, 2007. – 1120 с.: іл.)

На шістнадцятому році своєї державності Україна нарешті повинна мати повну і об'єктивну, звільнену від усіляких попередніх ідеологічних догм та перекручень власну історію, як в цілому, так і окремих її складових. Тому не випадково останнім часом значно активізувалися дослідження в царині вітчизняної історичної науки. Зокрема, з'явилося чимало довідкових і енциклопедичних видань, фотоальбомів, присвячених історії Києва та його сучасному розвитку.

Нещодавно побачив світ, мабуть кращий за часи незалежності, історико-біографічний енциклопедичний довідник «Київ», який по праву можна вважати визначним явищем серед довідкових видань. У книзі на основі історико-наукового аналізу матеріалу виважено та комплексно висвітлено історію розвитку нашої столиці.

У довіднику вміщено короткий нарис історії Києва, енциклопедичний блок його визначних пам'яток як минулого, так і сьогодення. Тобто, історія міста системно висвітлюється через основні події, пам'ятки й особистості.

Подібне комплексне видання такого рівня та підходу здійснюється вперше. Воно вирізняється ори-

гінальністю, високим науковим, художнім і поліграфічним рівнем і може презентуватися як сувенірне. Містить близько 1000 сюжетних чорно-білих і кольорових фото, понад 2500 портретів. Розраховане на всіх, хто цікавиться історією Києва.

Поліграфічне оформлення книги вишукане, елегантне. Папір м'якого кремового пастельного кольору створює естетичний настрій. Зображення Архистратига Михаїла – покровителя Києва подано на розвороті й на сторінках передмов до кожного розділу. Сторінки оформлені у рамки з легким старовинним стилізованим орнаментом, стилізований також шрифт заголовків розділів.

Вдало підібрано епіграф до книги – «Як тебе не любити, Києве мій!». У передмові укладачі зазначають: «Пропоноване історико-біографічне видання про Київ є першим, яке висвітлює його історію комплексно – через основні події, визначні пам'ятки та особистості: тобто це історія столиці України, віддзеркалена у фактах, пам'ятках і людях».

Саме це зумовило і архітектуру книги, яка складається з трьох взаємодоповнюючих розділів: «Короткий історичний нарис Києва», «Визначні пам'ятки Києва» і «Біографічний словник киян».

У «Короткому історичному нарисі Києва» в світлі сучасних здобутків києвознавства, зокрема археологічних та історико-архітектурних досліджень, стисло викладено основні етапи розвитку міста з найдавніших часів до сьогодення і дано їх загальну характеристику.

Наведено перші свідчення про життя первісних людей на теренах Києва більш як 20 століть тому, протоміських центрів у попередні часи, передісторію міста і його історію з першої половини VI ст. Як і більшість сучасних дослідників та давніх літописців автори розпочинають висвітлення історії Києва саме з першої половини VI ст. – часів легендарного Кия, далі описується безперервний розвиток Києва до його перетворення в IX ст. у ранньосередньовічне місто з усіма притаманними ознаками, в столицю давньоруської держави – Київської Русі.

Подальша періодизація історії Києва така: епоха Київської Русі та Литовсько-Польська доба; героїчні часи Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького та культурного піднесення Києва за гетьманування Івана Мазепи; період насиченого всебічного розвитку Києва упродовж XIX – початку XX ст. та суперечливі події часів Революції 1917 р. і Громадянської війни; страшні втрати часів масового руйнування його пам'яток і великого терору в 30-ті роки XX ст.; трагедія міста у роки Великої Вітчизняної війни; відродження і розбудова впродовж післявоєнних десятиліть; «перебудовні» роки та час здобуття Україною державної незалежності.

Основна увага приділяється суспільно-політичній історії міста, належним чином висвітлено й економічне життя та культурний розвиток духовну атмосферу міста й творчі здобутки киян упродовж багатьох століть.

Нарис має на меті дати читачеві уявлення про послідовність формування територіально-просторової системи міста, створення його неповторного архітектурного ансамблю, який зазнав значних втрат у 30–40-х роках минулого століття, але зберіг численні пам'ятки світового значення.

Наступний розділ книги – «Визначні пам'ятки Києва». Місто відоме своїми унікальними пам'ятками, серед яких – археологічні та архітектурні, історичні та мистецькі, містобудівні та ландшафтні. У них відбивається вся його багатовікова та славетна історія.

Найдавніші з них – археологічні, які є не тільки культурним надбанням, але й часто єдиним джерелом висвітлення стародавньої історії міста. Описано «Археологічні заповідники» та археологічні охоронні зони.

Пам'ятки київського зодчества природно пов'язані з унікальним історичним ландшафтом, долиною Дніпра, низкою гір, численними невеликими річками та ручаями, ярами, лісовими масивами.

Розглядаються й комплексні пам'ятки. Адже кожна архітектурну споруду або ансамбль створювали конкретні замовники та зодчі, в них жили та творили відомі політики, діячі науки, культури, мистецтва. І такі пам'ятки набувають значення пам'яток історії.

Часто ці споруди нерозривно пов'язані з археологічними шарами або пам'ятками монументального мистецтва, в яких поєднуються характерні риси як архітектури, так і археології, містобудування, історії, мистецтва, історичного ландшафту. Такими пам'ятками-комплексами є історичні вулиці та площі Києва, кожна з яких має свою архітектурну, містобудівну, мистецьку та історичну цінність.

Архітектурні пам'ятки Києва репрезентують найяскравіші взірці зодчества доби Київської Русі (Софійський собор, Михайлівський Золотоверхий собор, Кирилівська церква, Михайлівська Видубицька церква); бароко XVII–XVIII ст. (Києво-Печерська лавра, Фролівський та Видубецький монастирі, Андріївська, Покровська, Микільсько-Набережна церкви тощо); стилів класицизму першої половини XIX ст. та еkleктики рубежу XIX–XX ст. У розділі подано також довідки про низку культурних, освітніх і наукових установ.

Загалом тут вміщено близько 400 довідок, багато ілюстрованих сучасними та історичними фотографіями, більшість з яких є оригінальними і друкуються вперше.

Третій розділ книги «Біографічний словник киян», як пишуть укладачі, «цікавий й водночас слабо захищений від критики». Але, на нашу думку, це дійсно надзвичайно необхідний цікавий історично-інформативний блок, носить новаторський характер, є важливим внеском у створення національної біографістики. У ньому зібрано відомості про життя і діяльність близько 3000 провідних діячів Києва минулого й сьогодення, які плідно працювали і працюють у різних сферах його суспільно-політичного, духовного та громадського життя, зокрема в галузі економіки, політики, науки, культури, літератури, мистецтва, освіти, фінансової і банківської діяльності, військової й судової справи, господарства, управління, дипломатії, медицини та спорту.

Детальніше розглянемо структуру довідника, щоб дати читачеві повніше уявлення про цю чудову книгу й водноч науково-історичну працю, в якій

автори врахували досягнення української історичної науки нової доби.

Розділ 1. «**Короткий історичний нарис Києва**» (с. 33–143).

Київ – місто, оповите легендами і славне своїми святинями, столиця Давньоруської держави та України – належить до найвідоміших і найважливіших культурних центрів світового значення. У розділі висвітлено всі історичні періоди.

Текст нарису викладено стисло, але цікаво, на високому науковому рівні, в популярній формі, що сприяє популяризації сучасного наукового історичного знання. «Список літератури» до розділу вміщено на с. 142–143.

Цікаво висвітлено підрозділ «*Доба Київської Русі*». Текст супроводжується багатим різноплановим ілюстративним матеріалом, який наочно доповнює уявлення читача про описувані події, наприклад, наведено карту-схему «Київська Русь і навколишні народи в середині IX ст. (Русь Аскольда)» (с. 34–35); «Київ третьої чверті першого тисячоліття» (с. 34); «Схема Верхнього Києва межі X–XI ст.» (с. 37); ілюстрації-мініатюри з Радзивілівського літопису: «Кий, Щек та Хорив із сестрою Либіддю засновують Київ», «Хрещення Володимира Святославовича в Корсуні»; карти: «Київська Русь за часів Ярослава Мудрого» (с. 40); «Київ IX–XIII ст. з околицями» (с. 41). Топографічні назви того часу, які дійшли до наших днів, зазнали лише невеликих змін: «Буличі – Біличі», «Желань – Жуляни», «Теремець – Теремки», «Подолля – Поділ», «Урочище Дорогожич – Дорогожичі» тощо.

Наступний підрозділ «*Литовсько-Польські часи*» (с. 42–46). Розвиток Києва було перервано навалою монгольських орд хана Батия. Наприкінці 1240 р. після тривалої облоги взято і спустошено Київ. Панування Золотої орди над Середнім Подніпров'ям тривало до 60-х років XIV ст., коли Київська, Переяславська і Чернігівська землі визнали владу литовських князів із династії Гедиміновичів – часи наповнені драматизмом. Але продовжувався поступовий розвиток Києва від 90-х років XV ст. до Хмельниччини, спостерігалось стабільне демографічне, економічне та культурне зростання міста. Магдебурзьке право стимулювало консолідацію православної людності Києва.

Знаменною віхою в його історії було створення міського православного братства та відкриття при ньому в 1615 р. школи. Київська братська школа, якою керували відомі вчені, провідні діячі української культури, як Іов Борецький, М. Смотрицький, К. Сакович стала навчальним закладом вищо-

го типу. У ній вчилися діти різних верств. Діяльність культурно-освітнього осередку Києво-Печерської лаври очолював високоосвічений архимандрит Є. Плетенецький, який зібрав при монастирі велику бібліотеку, відкрив у Лаврі друкарню. Розгортається діяльність Петра Могили, за якого у 1632 р. почала діяти Києво-Могилянська колегія.

Могилянське богослов'я піднесло Київ на рівень найзначніших теологічних центрів тогочасного християнського світу, підтверджуючи його метафоричне визначення як «другого Єрусалиму». На базі Київської духовної школи утворилася нова генерація європейських освічених, обізнаних із давніми і новими іноземними мовами богословів.

Підрозділ «*Часи Хмельниччини та Руїни*» (с. 46–74) висвітлює нову сторінку в історії Києва, як і всієї України. Вона почалася навесні 1648 р., коли під проводом Богдана Хмельницького на боротьбу з шляхетсько-католицькими утисками піднялася Запорозька Січ, а потім і решта українського козацтва, до якого приєдналися селяни, православне міщанство і духовенство. Великих руйнувань зазнав Київ під час цієї багаторічної кривавої війни, багато православних святинь міста було зруйновано й пограбовано.

Попри всі трагічні обставини доби Хмельниччини та Руїни, впродовж другої половини XVII ст. у Києві продовжувався розвиток освіти і культури. Місто стало потужним друкарським центром.

Підрозділ «*Київ Мазепинських часів та його інтеграція до складу Російської імперії*» (с. 74–78) показує культурний розвиток Києва кінця XVII – початку XVIII ст., що пов'язаний з ім'ям гетьмана І. Мазепи. Упродовж усіх років його гетьманування (до 1709 р.) Київ зростав як церковний і освітній центр України, як духовна й культурна столиця. У цей час Києво-Могилянський колегіум перетворено на академію. Розвивалася література, музика, архітектура. У XVIII ст. споруджено архітектурний шедевр – Києво-Андріївську церкву.

Підрозділ «*Київ у першій половині XIX ст.*» (с. 78–98) висвітлює економічний, культурний розвиток Києва, будівництво, архітектуру, освіту. В цей період (1834) відкрито університет Св. Володимира. Перший ректор – М. О. Максимович, вчений енциклопедичних знань, під керівництвом якого у 1834 р. створено «Тимчасовий комітет по дослідженню старожитностей» (дослідники старовини М. Берлінський, С. Зенович та ін.)

Підрозділ «*Київ у другій половині XIX ст.*» (с. 99–106). На початку XX ст. Київ в архітектурному відношенні був одним із найкрасивіших міст Російсь-

кої імперії та Європи. Його споруди відзначалися художньою вишуканістю, гармонійно поєднувалися з рельєфом, парками, схилами і широкою панорамою Дніпра.

XIX ст. – в історії Києва починається нова доба, позначена бурхливим розвитком економіки, містобудування, науки, культури, освіти, медицини, мистецтва, архітектури, літератури, журналістики, книговидавництва, торгівлі, банківської справи, суспільно-політичного життя.

На сторінках довідника автори блискуче реалізували складне завдання – стисло, але цікаво висвітлили надзвичайно широкий спектр інтелектуального життя Києва, показали вражаючий динамізм розвитку міста, вчених, митців, піднесення освітнього наукового та мистецького рівня. Київ став центром українського громадсько-культурного руху. Тут працювали відомі історики, етнографи, народознавці, письменники, композитори.

Піднесення освітнього, наукового та мистецького життя Києва на сторінках довідника зображено яскраво, висвітлено діяльність плеяди визначних діячів, які з величезним патріотичним піднесенням працювали над відродженням української національної ідеї самоствердження українського народу. Хоча це були дуже несприятливі часи, коли уряд самодержавної Росії прийняв ряд антиукраїнських документів, таких як Емський указ від 18 травня 1876 р., якими заборонялося не тільки друкувати, а й ввозити з-за кордону літературу українською мовою.

Розділи надзвичайно насичені науковою, історичною інформацією з усіх напрямів багатого інтелектуального життя Києва кінця XIX – початку XX ст.

У довіднику віщено прекрасні ілюстративні матеріали – фотографії численних архітектурних пам'яток, краєвидів, вулиць, площ, будинків, соборів, церков у різні історичні періоди. Ці фото не тільки свідчать про красу міста, але й щемним болям відзиваються в серці від тих втрат, які були заподіяні не тільки природними катаклізмами, а й знищені війнами або людським невіглаством, на догоду ідеологічним догмам.

На багатьох фотографіях зроблено помітки «не збереглися». Наприклад, Георгіївська церква (с. 49), Миколаївський військовий собор на нинішній площі Слави (с. 50), Десятинна церква на вул. Володимирській (с. 55).

1913 р. був певним чином підсумковим в історії як всієї Російської імперії, так і Києва. Далі розпочалися довгі роки важких випробувань, втрат,

страждань, пов'язаних із першою світовою війною, Революцією 1917 р. та Громадянською війною про що йдеться у наступних підрозділах: «Відлуння Лютневої революції 1917 р. та доба Центральної Ради» (с. 109–112); «Часи Гетьманату та Громадянської війни» (с. 112–116); «Київ у міжвоєнний період» (с. 117–120); «Місто під час Другої світової війни» (с. 120–129). Події проілюстровані підбіркою фотографій: «Пожежа на Хрещатику в 1941 р.», «Зруйнований Хрещатик. Жовтень 1941 р.», «Зруйнований центр Києва», «Київ під час німецької окупації», «Битва за Київ», «У звільненому Києві».

Розбудову Києва висвітлено у підрозділах: «Київ середини 40-х – початку 80-х років XX ст.» (с. 129–136); «Київ – столиця незалежної України» (с. 136–141). До розділу «Короткий історичний нарис Києва» паписана «Післямова» (с. 141) та подано «Список літератури» (с. 142–145).

Читаючи захоплюючий історичний нарис, переконуємося, що Київ увійшов у третє тисячоліття як потужний промисловий, освітній і науковий центр, столиця незалежної держави – України. За період незалежності з'явилися нові надбання – реставрація значної кількості місць і будинків, внаслідок якої вони набули свого історичного вигляду, відновлення багатьох давніх святинь, передусім Михайлівського Золотоверхого та Успенського соборів, Києво-Печерської лаври.

У довіднику об'єктивно висвітлені всі складні і суперечливі періоди історії, діяльність різних особистостей. Автори збірника цитують віднесені до Києва у давньоруські часи біблійні слова, що тисячоліття сяють над Центральною апсидою Софії Київської «Бог серед нього, воно не похитнеться; Бог йому допоможе перед світанком» (с. 141). Це своєрідний епіграф до всієї історії Києва і його майбутнього.

Світлий поетичний образ Києва створюють великого формату на всю сторінку (21x29 см) кольорові фотографії видів Києва, перлин архітектури: «Марія-Оранта» (центральна апсида Софіївського собору), «Велика Лаврська дзвіниця», «Золоті Ворота», «Софіївська дзвіниця», «Андріївська церква», «Успенський собор» тощо.

Другий розділ «Визначні пам'ятки Києва» (с. 147–542) – великий за обсягом, інформативно насичений науковою, популярною, художньою інформацією, багато ілюстрований. Вміщено короткий нарис про пам'ятки архітектури, будинки, вулиці, площі, музеї, театри, історичні місця тощо в алфавітному порядку. Кожний нарис подає читачеві максимум відомостей про історичне минуле та су-

часне кожної пам'ятки Києва, про події, визначних діячів.

Супроводжують тексти нарисів підбірки високохудожніх фото кінця XIX ст. та сучасних кольорових, які показують Київ в усій його красі, відображають скільки прекрасного у нашому місті, на що, на жаль, не завжди звертають увагу в повсякденному житті і не завжди цінують.

Третій розділ «**Біографічний словник киян**» (с. 545–1073) подає біографічні довідки про осіб, які в минулому творили Київ, працюють сьогодні на його процвітання. Серед цих імен: Агапіт – лікар-чернець XI ст., вчений-фізик Михайло Петрович Авенаріус (Київський університет, друга половина XIX ст.), або маловідомий за радянських часів письменник і вчений-хімік Марко Олександрович Алданов та багато інших, яким присвячено ґрунтовні й цікаво написані нариси.

«Біографічний словник киян» вперше за всю історію міста у такому концентрованому великому обсязі (понад 3000 біографій) подається в енциклопедичних довідниках про Київ, що само по собі вже є позитивним явищем.

Це органічно поєднується з попередніми розділами книги, дозволяє ширше показати багатоаспектно історію та сучасне Києва, адже все твориться розумом і працюючими руками людей.

У «Біографічному словнику киян» представлені імена вчених, фахівців усіх галузей науки, техніки, освіти, мистецтва, культури, літератури, медицини, політичних діячів як минулого, так і сьогодення.

Для нас важливим є те, що згадано й діячів бібліотечної справи (керівники державних наукових бібліотек, бібліотекознавці): Р. І. Павленко; О. С. Онищенко, академік НАН України; Г. П. Житецький, один із засновників Всенародної бібліотеки України при ВУАН. Є персоналії, імена яких тільки нещодавно почали повертатись у науку, культуру, історію незалежної України і не відображених у біографічно-довідкових виданнях радянської доби. Такі біографічні статті подані більш розгорнуто, наприклад, державні діячі: П. П. Скоропадський – гетьман України, М. П. Василенко, В. К. Винниченко; історики: О. Гермайзе, Н. Д. Полонська-Василенко та інші.

Коли читаєш це дійсно унікальне видання, на кожній сторінці відчуваєш, що автори-укладачі – це не просто вчені з об'єктивним поглядом, а й

люди, які люблять, знають, пишаються прекрасним містом, титанічною працею багатьох поколінь киян упродовж близько двох тисячоліть. Ми маємо бути горді з того, що попри всі історичні катаклізми так багато збережено для нащадків й висвітлено в цьому унікальному виданні.

Автори історико-біографічного енциклопедичного довідника «Київ» справедливо зазначають, що в наш час, коли Київ переживає складний і суперечливий період своєї історії (як і держава), є чимало негативних явищ у суспільстві, економіці, слід об'єднати зусилля політиків, підприємців, адміністрації, всіх структур міста, щоб продовжувати ретельну щоденну роботу, яка б спиралася на наукові розробки вчених міста та громадську думку, передусім авторитетних та висококваліфікованих громадян столиці. У книзі висвітлено багато позитивних прикладів у минулому, і не тільки тисячолітньої давнини (коли князь Володимир після хрещення діяв разом із поважними і авторитетними киянами «старцями градськими»), а й столітньої (кінця XIX – початку XX ст.), коли місто завдяки плідній співпраці міської думи, підприємців-меценатів та авторитетних діячів освіти, науки, мистецтва, медицини переживало своє дивовижне, блискуче й стрімке піднесення. Освічені меценати мали за честь жертвувати частину своїх прибутків на благо рідного міста заради піднесення його краси і культури, добробуту городян. Вони плідно співпрацювали з уславленими київськими архітекторами, вченими, інженерами, лікарями, міськими головами та думськими гласними.

Довідник сприяє відновленню в пам'яті киян традицій міського самоврядування, адже впродовж майже чотирьох століть від часів великого князя Литовського – Руської держави Вітовта до царювання Миколи I Київ за магдебурзьким правом мав статус самоврядного міста.

Історія Києва прекрасно висвітлена на сторінках історико-біографічного енциклопедичного довідника «Київ» авторським колективом у складі: Г. Ю. Івакін, д-р іст. наук; Ю. В. Павленко, д-р філос. наук; Ю. О. Храмов, д-р фіз.-мат. наук; М. Б. Кальницький; О. Ю. Храмов.

Безперечно, подвижницька праця авторів та видавців довідника, в якому вдало поєднуються зміст і форма, заслуговує високої оцінки фахівців та широкого загалу.